

Hoogtevrees en stapelgekte

Onveiligheidsgevoelens in sociale hoogbouwwijken

Gudrun Vande Walle

Vakgroep Strafrecht en Criminologie Universiteit Gent

Hoogbouwwijken worden als onaangename en onveilige woonbuurten beschouwd. Als je er niet móét wonen, doe je dat niet; als je gedwongen bent om er te wonen, probeer je er zo snel mogelijk uit te ontsnappen. Nochtans lagen bevlogen ideeën over wonen en samenleven aan de basis van dergelijke wijken. Ondertussen weten we beter en moeten we een oplossing bieden aan de problemen van die wijken.

Onveiligheid is een subjectief gegeven dat enkel inhoud krijgt op het ogenblik dat je de beklemming voelt, dat je een benarde situatie wil ontvluchten, dat de angst je gedrag gaat sturen. Iemand die hoogtevrees heeft zal niet met volle teugen genieten van het uitzicht bovenop een kathedraal. Wanneer hij moeizaam de hoogte overwonnen heeft, voelt hij al zijn spieren verkrampen tot een harde onwillige massa. Het angstzweet breekt hem uit, de ogen zo stijf dichtgeknepen totdat hij sterretjes ziet. Stapelgek word je wanneer het zenuwcentrum de tolerantiegrens heeft bereikt en je temperament de redelijkheid verblindt. Onveiligheidsgevoelens borrelen op vanuit het energiecentrum diep in de buikholte. "Stapelgekte of hoogtevrees" is dus meer dan een speelse verwijzing naar de angst voor criminaliteit die we toeschrijven aan de bewoners van de sociale hoogbouwwijken. Het zijn voorbeelden voor de uiterste grens van het onveiligheidsgevoel dat een oneindig spectrum van verschijningsvormen omvat.

Onveiligheidsgevoelens van bewoners van de sociale hoogbouwwijken spruiten enerzijds

voort uit de bouwstijl die het individualisme en de onpersoonlijkheid in zich draagt. Veel meer nog zijn deze kwellingen gegroeid uit het huisvestingsbeleid dat bij de teloorgang van de sociale verzorgingsstaat vanaf de jaren zeventig opgeslorpt werd in de mechanismen van de veiligheidsstaat. De verkommerende hoogbouwwijken zijn verworpen tot "concentratie-kampen" [1] voor de minst productieve leden van de samenleving.

In dit artikel probeer ik een beeld te schetsen van de sociale hoogbouwwijken als modernistisch ontwerp en als architectonische eenzijdigheid, en van de woningarchitectuur als regulator in het economisch systeem. Elk land en elke stad heeft echter zijn eigen verhaal en het Kiel in Antwerpen is niet La Grande Borne in Parijs of de Bijlmermeer in Amsterdam.

In de wolken van het modernisme

Architecten en planologen die begeesterd waren door het modernisme grepen het einde van WO I aan om hun ideeën binnen te brengen in de leefwereld van de mensen. Van functio-

nele stadsplanning tot hoogbouw in de volkshuisvesting en de rechtlijnige vormgeving van stoelen en tafels, al deze ontwerpen vormden de veruitwendiging van het modernistische levenspatroon. De erfgenaam van het verlichtingsdenken zocht zijn verantwoording in een ideaal toekomstbeeld van universaliteit, klassenloosheid en socialisme. De stroming beschouwde zichzelf als een eerlijke beweging met een duidelijke sociale ideologie. Nieuwe stijlen en klinkende namen van architecten kiemden in de schoot van het modernisme: Gropius met de Bauhaus-academie in Duitsland, Le Corbusier met l'Esprit Nouveau voor Frankrijk, De Stijl en de Nieuwe Zakelijkheid in Nederland. Deze stromingen slaagden erin filosofische concepten als het objectieve, het algemeen geldige en supra-individuele te concretiseren tot een nieuwe maatschappelijke realiteit, "de massamens". Grote delen van de achtergestelde klassen kregen voor het eerst een plekje onder de zon (althans in de plannen die op tafel lagen). Voor WO II was het modernisme een socialistische strijd tegen de gevestigde orde. Het utopisch-socialisme heeft een belangrijke rol gespeeld in het gedachtengoed van het modernisme. Kort belicht ik enkele stromingen die duidelijk meegevoerd werden in de modernistische malle-molen bij het ontwerp van de naoorlogse volkshuisvesting.

De Bauhausacademie, in 1906 door de Belgische architect Henri van de Velde in Weimar opgericht, kwam na de grote oorlog onder het directeurschap van Walter Gropius. Termen als "Wohnhaus-industrie" en "Serienhäuser" verwezen naar de emancipatorische beweging en gaven de droom van het modernisme realiteitswaarde. Gropius schreef in zijn werk over de sociale woningbouw: "De mens is geëvolueerd naar het huidige individualisme en zal in de toekomst in coöperatief verband gaan leven." Met geboorte- en echtscheidingscijfers en met voorbeelden als vrouwenemancipatie en de scheiding tussen wonen en werken, toonde Gropius de verzwakking aan van het familieleven, de versterking van het individuele en de voorbode van het coöperatieve leven. Daaruit besloot hij dat de koopwoning moest ingeruild worden voor de huurwoning en dat de hoogbouw de coöpe-

ratieve drang van de mens vervulde.

De Nieuwe Zakelijkheid [2], die we in de architectuur treffen tussen 1923 en 1933 in Duitsland, Nederland en Zwitserland, vormde de uitdrukking van een nieuw realisme met een socialistische inslag. In Duitsland is de opkomst van de Neue Sachlichkeit gehecht aan het urgentieprogramma voor volkshuisvesting dat de Weimarrepubliek in 1923 op het getouw zette. Strokenbouw, gemeenschappelijke voorzieningen en nieuwe materialen lieten geen twijfel bestaan over de ontwerpers van de volkswijken. In Zwitserland hield de Nieuwe Zakelijkheid zich bezig met het ontwerpen van "maatschappelijk relevante" bouwwerken, wat betekende rechtlijnigheid, functionaliteit, zakelijkheid. In Nederland gingen de verdedigers van de Nieuwe Zakelijkheid lijnrecht in tegen de ideeën van de rechtsgeoriënteerde Delftse school die de voorkeur koesterde voor wijken met kleine straatjes en knusse eengezinswoningen. Het programma van de linkse 'nieuwe zakelijken' bevatte de open bouwwijze van strokenbouw met platte daken waarbij het gemeenschappelijke groen en licht, lucht en ruimte gelijk over alle woningen verdeeld werd. Het gebruik van moderne materialen maakte tijd en geld vrij om te werken aan een nieuw gemeenschapsgevoel en een internationaal broederschap.

In 1928 werd in La Sarraz (Zwitserland) Le Congres International d'Architecture Moderne (CIAM) opgericht. Het was een vereniging van architecten met overlappende ideeën die de overheid er niet konden van overtuigen dat hun ontwerpen in ethisch, hygiënisch en economisch opzicht beter waren dan de traditionele vorm. De CIAM-leden wisselden hun ideeën uit op conferenties die regelmatig plaatsvonden tussen 1928 en 1953. De thema's varieerden van een twist over de ideale hoogte van een woning tot de functionele stad met de scheiding tussen wonen-werken-verkeer. In feite werden de belangrijkste CIAM-conferenties gebruikt door twee architecten, Walter Gropius en Le Corbusier, als forum om hun ideeën een internationale dimensie te geven [3].

Le Corbusier en Walter Gropius hadden aangetoond hoe huizen boven elkaar konden wor-

den gestapeld in de vorm van regelmatige, hoog oprijzende blokken en hoe je zo ruimte bespaarde voor gemeenschappelijk gebruik. Gropius stelde daarnaast ook dat strokenbouw "bijdraagt tot een gezond leven met mogelijkheid tot maximale beplanting, bezonning en rust. Het leek hem ook niet gerechtvaardigd dat elk huis een andere vorm heeft, uit andere materialen bestaat en de uitdrukking is van een andere stijl. Dat betekende voor hem verspilling en een nodeloze beklemtoning van het individu. Le Corbusiers ideeën over volkshuisvesting en stadsplanning zijn terug te brengen op zijn belangstelling voor het utopisch-socialisme zoals Tony Garnier in "Cité Industrielle" voorstelde [4]. Toen Le Corbusier "L'Unité d'Habitation" ontwierp had hij dan ook alle vertrouwen in het kapitalisme verloren [5].

Het meest invloedrijke CIAM-congres had plaats in de zomer van 1933 aan boord van een Grieks stoomschip dat voer van de Griekse kust naar Marseille (en niet tussen de verarmde realiteit van het industriële Europa). Tijdens de reis hadden de stadsplanners en architecten de minimale norm voor een functionele stad opgesteld. In het verslag stond te lezen: "Woonwijken moeten op geografisch en klimatologisch gunstige plaatsen van de stad gelegen zijn. Hoogbouw maakt terrein vrij voor sport en spel. De afstand tussen woon- en werkgebied moet minimaal zijn maar wel gescheiden door een groene zone." De besluiten van dit vierde CIAM-congres hebben heel wat verontwaardiging uitgelokt. CIAM werd verweten de aanstoker te zijn van de rigoureuze en steriele functiescheiding in de naoorlogse stedenbouw. Tegenstanders noemden de functionele stad een 'no man's land' en het CIAM-congres een aanfluiting van maatschappelijk opbouwwerk.

Utopia on Trial [6]

Nog voor de laatste bouwstenen van de sociale hoogbouwwijken gelegd waren, kermden de wijken reeds onder de erosie van de moderne tijd. Sluikstortingen, een scherpe stank in de hoekjes, ontwortelde parkjes, een geblokkeerde lift, geschreeuw van jongeren in de duisternis,... vergeten armoede geconcentreerd on-

der één dak. Deze en vele andere wantoestanden bezorgden de hoogbouwwijken een kwalijke reputatie. In de hete periode op het einde van de jaren zestig, toen arbeiders en studenten op de barricade stonden om het onrecht uit te schreeuwen, drumden ook de bewoners van 'Klein Chicago' de straat op. Het modernisme moest zijn eigen ondergang deemoedig aanschouwen. Charles Jencks situeert het symbolische einde van het modernisme op 15 juli 1972 om 3.32 in de morgen, op het ogenblik dat een hevige explosie de wijk Pruitt-Igoe met de grond gelijk maakte. Deze gebeurtenis deed ook figuurlijk heel wat stof opwaaien, niet alleen bij de bewoners, maar ook bij sociale bewegingen [7] en in de architectuurwereld zelf [8].

In 1961 doet de journaliste Jane Jacobs een aanval op de modernistische stadsplanning en architectuur [9]. Haar kritiek op de naoorlogse Amerikaanse stadsplanning heeft de weg geopend voor diepgaand sociologisch onderzoek naar de woningbouw en urbanisatie. Zij hekelde stadsplanners en architecten van het modernisme die de stad beschouwden als een ordeloze chaos die met meetkundige principes kon geordend worden. De stad is voor haar te vergelijken met een kolonie wilde honden die op een veilige plaats bescherming zoeken bij elkaar. De sanering van de steden en de creatie van monsterlijke woonwijken hebben de stad haar beschermende functie ontnomen. In de stadssanering herkent ze de beginselen van de tuinstad. Na WO II zouden Amerikaanse planologen het tuinstadmodel hebben misbruikt om op een kunstmatige wijze achterbuurten voor lagere klassen buiten de stad te creëren en de driedimensionaliteit van wonen-werken-leven in de stad te verkrachten. In twee stellingen legt ze een verband tussen onveiligheidsgevoelens en de fysieke woonomgeving. Niet de politie is de belangrijkste barricade voor veiligheid, maar wel de vrijwillige en spontane sociale controle. Deze vorm van harmonisch samenleven is door de stadssanering verbroken. Het onveiligheidsgevoel verdwijnt niet door de stad te verscheuren in verspreide woonkernen.

De architect Oscar Newman brengt in 1973 het boek *Defensible Space* op de markt waarin

hij onomwonden de hoogbouw in de huisvesting tot trekpleister van criminaliteit uitroept [10]. 'Defensible Space' wordt een begrip en tot op heden blijft de vraag levendig of het concept een invloed kan hebben op criminaliteit en slachtofferschap. Vanuit de problematisering van deviant gedrag in hoogbouwwijken stelt Newman dat vooral de fysische omgeving zo moet aangepast worden dat de bewoners zelf controle uitoefenen op de woonomgeving. Defensible Space is de verzamelnaam voor aanpassingen in en om de gebouwen die de automatische controle mogelijk maken. De betere buurten van de middenklasseburger werden bewaakt door een amalgaam van politiediensten en private bewakingsdiensten. Deze bewoners sloten zich op in een burcht van bewakingsmaatregelen die handenvol geld kostten en de verantwoordelijkheid van de bewoners ontnamen. "Lagere klassen kunnen zich deze luxe van verantwoordelijkheidsoverdracht niet veroorloven", zegt Newman, "Defensible Space-technieken bieden de bewoners de mogelijkheid gezamenlijk de verantwoordelijkheid op te nemen voor de veiligheid van hun woonomgeving". Newman voerde een onderzoek naar criminaliteit in opdracht van de overheid die naar een (goedkope) oplossing zocht voor de onrust in de voorsteden. Hijzelf stelde zich niet de vraag of criminaliteit wel het meest prangende probleem was en wat aan de basis kon liggen van deze evolutie.

De theorie van Defensible Space wankelde onder de kritiek en Newman schreef in 1975 een vernieuwde versie waarin hij de bewoner erkende als actieve sleutelfiguur in het concept van Defensible Space. Het succes van Defensible Space hing rechtstreeks af van de appreciatie van de bewoner, waardoor het noodzakelijk werd de bewoner eerst te raadplegen vooraleer te sleutelen aan de omgeving. In 1979 publiceert diezelfde Newman zijn boek *Community of Interest* waarin hij pleit voor de segregatie van de bewoners per woonwijk. Een omgeving waar mensen samenleven met dezelfde culturele achtergrond, dezelfde leeftijd en eenzelfde leefpatroon bevordert het sociale interactieproces tussen de bewoners waaruit op hun beurt een belangengemeenschap groeit.

Newman is een schoolvoorbeeld van het liberale gedachtengoed. Hij vertrekt vanuit een empirisch onderzoek naar de woonomgeving, vanwaaruit hij dan zonder kritische visie direct een causaal verband legt tussen de fysische omgeving en wat hij noemt criminaliteit. Sociale hoogbouwwijken wijst hij in principe niet af, alleen moet de woonomgeving heraanangepast worden volgens het Defensible Space-principe en de bewoners moeten opgedeeld worden naar klasse en leeftijd. Hij erkent wel dat er problemen zijn die hun oorzaak vinden in de diepere sociaal-economische ontwikkelingen maar slaat daar voor het overige geen acht op. "De pijn moet je verzachten, niet wegnemen. Anders snij je in je eigen vel." Architecten reageren nu verantwoordigd: ze konden toen toch niet weten hoe het zou lopen. Dit wordt echter betwist, o.a. door Colin Ward, die benadrukt dat er vanaf de wederopbouw waarschuwend vingers werden opgestoken t.a.v. hoogbouw.

Wat deze critici uit het oog verloren, was de schatplichtigheid aan het huisvestingsbeleid en de politici die erachter schuilden. Hoewel de meeste kritiek gericht was tegen de architecten van het modernisme, was het vooral de overheid die tijdens het modernisme aan de touwtjes had getrokken en een smerig spel speelde met de ontwerpen. In het volgende deel stel ik het huisvestingsbeleid voor als loze stuurman van het modernisme.

Architect: speelbal van het politieke klimaat

De architecten van het modernisme hadden zich een nieuwe wereld voorgesteld toen zij de hoge torenwijken op papier schetsten. Stel dat zij hun project hadden kunnen uitwerken op een buitenaardse planeet waar alleen het budget een noodzakelijk kwaad was voor het welslagen van hun ideeën, dan was daar misschien een nieuwe samenleving ontstaan waar klassen niet bestonden en iedereen gelijk was voor de wet (en dan nog, bestaat er van nature iets als klaslenoosheid?). De hoogbouwwijken groeiden echter uit de prangende vraag naar huisvesting na de vernietigende oorlog. Uit het puin moest een samenleving verrijzen met als uiteindelijk streefdoel de welvaartsstaat. Dit betekende dat

het welzijn van de bevolking enkel kon worden ingevuld ten dienste van het kapitalistische systeem. Sociale huisvesting behoorde tot het welzijnsprogramma van de overheid enkel als aanvulling op private initiatieven en beperkt tot de periode van de naoorlogse crisis. Huisvestingsprojecten waren de redding om oude industrieën terug op gang te trekken, de economie te moderniseren en de schrijnende werkloosheid te milderen [11]. De Europese Economische Commissie stelde na de oorlog een strikt te controleren grootschalig huisvestingsprogramma op om de woningnood in enkele jaren te lenigen. In 1954 stelde deze commissie vast dat de woningnood sneller steeg dan de bouw van sociale huisvesting. De lidstaten reageerden met een snellere bouw van kleinere woontorens gemaakt van goedkopere materialen. In het midden van de jaren zeventig, toen een politieke, economische en sociale crisis het welvaartsklimaat in Europa bedreigde, werden de huisvestingsprogramma's uit het sociaal beleid geschrapt. Erger nog, het sociale beleid zakte steeds dieper weg in het liberale klimaat.

Architecten planden hoogbouw om meer groen te laten voor sport, spel en rust. De overheid dankte voor het puike idee en bouwde woontorens om plaats te winnen voor industrie en een uitgebreid verkeersnetwerk. De lineaire opstelling van de gebouwen deed tijdens de gloriejaren van de sociale verzorgingsstaat dienst om controle te houden over de lagere klassen die er huisden en om hen op te voeden naar de middenklassenormen [12]. Die controlefunctie vinden we terug in het Nederlandse huisvestingsbeleid. De bouw van hoogbouwoningen ging gepaard met de sloop van krottenwijken die de arbeiders uit zelfredzaamheid hadden opgetrokken aan de rand van grote steden. Denby merkt op dat de bewoners zich allerminst gelukkig voelden in hun nieuwe thuisbasis. Ze voelden de woonblokken aan als de eerste tekenen van sociaal-ruimtelijke segregatie van de lagere klassen. Sommige wijken waren ommuurd, andere stonden onder supervisie van streng geselecteerde, professionele huismeesters. Toen reeds, in het begin van de eeuw, functioneerden de woonwijken als middel tot controle van de

lagere klassen. De klemtoon lag toen nog wel op integratie, terwijl de overheid dit proces na de stormklok van de jaren zeventig de andere kant op stuurde.

De collectieve ontspanningsmogelijkheden waar de modernistische architect van droomde bleven uit. Om de hoge grondprijzen van de stad te vermijden en de meer renderende bedrijvigheid naar de stad te trekken, werden de sociale woonwijken verbannen naar de rand. De woontorens stikten in de drukke verkeerswegen die langzaam alle braakliggende grond en de laatste restjes gezonde lucht opslochten. De wijken hebben geen economische of algemeen sociale functie, ze liggen afgesneden van de rest van de stad als bannelingen van het machtsspel.

Het waanbeeld van een klassenloze samenleving waar iedereen dezelfde rechten heeft, bleek uiteindelijk een bittere nachtmerrie van doorgedreven klassenscheiding. Oorspronkelijk had de thuisloze middenklasse nog zijn toevlucht gezocht tot een hok in de nieuwe bijenkorven. De prijzen waren toen nog betrekkelijk hoog en de nood liet geen keuze. De laagste klassen leefden verstoten in de armste wijken van de stad. De onhygiënische volksbuurten waren echter een broeinest van besmettelijke ziekten die de hele stad konden aantasten. Dit en de promotie van de koopwoning joeg de middenklassebewoners naar betere oorden buiten de stad waar ze een eigen nestje konden bouwen [13]. De laagste klassen werden samengedreven in de hoogbouw wijken, losgescheurd uit hun sterke sociale samenleving. Daar leefden ze als vreemden voor elkaar, daar waar in elk hok een individu huisde die de ander niet meer nodig had, waar geen plaats meer was voor "vette pensenkermis" en waar de bad en- wasbeurt haar sociale functie verloor. Hier werd de arbeider geleerd wat schaamte was en hoe je het vreemde moet wantrouwen.

Toen de crisis van de jaren zeventig het einde aankondigde van de sociale verzorgingsstaat werd het liberalisme als laatste redmiddel aan boord gehesen. Dit betekende ook het einde van het staatsinterventionisme in de sociale hoogbouw wijken. Crime Prevention through Environmental Design [14] zag haar omvattend

programma slinken tot een preventieve controle aan de grenzen van de fysieke klassenscheiding. Welkom in het tijdperk van actuarial justice [15], cyberspace en de 'fortress cities' [16] als droevige getuige van de uitsluitingspolitiek.

Welkom in de 'fortress cities of cyberspace'

"Ce qui semble vraiment caractéristique de la crise urbaine des années quatre-vingt, ce n'est pas seulement le renforcement de "Problèmes sociaux" tels que le chômage, l'habitat délabré, l'échec scolaire, la petite délinquance, le vandalisme, les émeutes, etc., mais surtout leur concentration dans des espaces spécifiques." (Oberti) [17].

De overheid stelt zich geen vragen meer over de inhoud, oorzaak of aard van criminaliteit en de mogelijke link met onveiligheidsgevoelens. We zijn binnengetreden in het tijdperk van 'actuarial justice' met 'the fortress city' als driedimensionele getuige van de risicoberekening. Risicostatistiek houdt in dat het beleid aan de hand van statistieken risico's opspoorde en een subject (een groep van individuen) aanduidt bij wie het risico het grootste is. Deze risicogroep wordt dan onder toezicht geplaatst door gebruik te maken van preventieve en repressieve maatregelen. Deze vorm van selectieve repressie probeert vat te krijgen op een groep met dezelfde reële en ingebeelde kenmerken, zodat deze groep een negatief etiket opgekleefd krijgt en preventieve (repressieve) maatregelen tegen deze groep gerechtvaardigd zijn. Tenslotte is het belangrijk de groep te kunnen lokaliseren naar tijd en plaats.

Wanneer we terugkeren naar het terrein van de sociale hoogbouw wijken, dan voelen we hoe risicostatistiek daar doorgedrongen is tot in de diepste plooien van het sociale leven. De hoogbouw wijken liggen aan rand van de stad in de gelige dampen van de ochtend- en avondspits. Er is niets wat een niet-bewoner ertoe dwingt deze wijken binnen te treden. Er is geen wemelend stadsleven, geen plattelandsrust, geen universele ontspanningsmogelijkheden of uitzinnige neonverlichting. De projectmatige initiatieven die in het kader van het veiligheidsbeleid opgezet werden, dienen enkel om de vijandige spanning die er heerst wat te bekoelen. Je bent er als

buitenstaander ook niet gewenst. Dat voel je aan de duizenden ogen die op je gericht zijn wanneer je de doodse stilte betreedt: de politiepatrouille aan de rand van de wijk, de techno-preventieve snuffjes en de defensieve wijkplanning.

Die grauwe monsters behuizen een allegaartje van mensen die etnisch of cultureel heel erg van elkaar verschillen, maar sociaal-economisch wel in dezelfde uithoek zijn beland. Ze zijn werkloos, bejaard, invalide of PWA'er, kortom ze behoren tot de minst productieve elementen van de samenleving. Integratie in de malle molens beperkt zich tot de maandelijks uitkering en een huurwoning als gunstmaatregel van het sociale beleid. Die uitgestoten positie op de arbeidsmarkt drukt zich verder door in de waardevermindering als consument in een samenleving waar bezit de sociale positie bepaalt. Die lagere klassen krijgen een eigen consumptiemarkt, dicht bij hun woonwijk, waar de grote supermarkten en kledingzaken van slechte kwaliteit en goedkope smaak als paddestoelen uit de grond schieten.

De vernieuwing of het herstel van de wijken laat op zich wachten omdat de economische waarde te laag ligt. De bewoners zijn als zwakste partij onderhevig aan de grillen van de verhuurder en niet in staat enige rechten af te dwingen. Wonen is een grondrecht waar iedereen aanspraak kan op maken, goed wonen is een luxe-product enkel weggelegd voor de volwaardige consument. De bewoners hebben de woningmarkt niets te bieden. Het verhuren van sociale huurwoningen geeft slechts een meerwaarde als je de kosten aan de gebouwen zo laag mogelijk houdt, terwijl ook de minst bewoonbare hokken bezet blijven.

De sociale cohesie tussen buurtbewoners is een natuurlijk proces dat je terugvindt bij alle levende wezens, zoekend naar beschutting bij wezens van dezelfde soort, dezelfde stam. De natuurlijke segregatie die de sociale cohesie voortbrengt, deelt de stad op in buurten met een eigen karakter, een eigen huiselijk reglement, een eigen leefcultuur. Omdat mensen vaak een groot gedeelte van hun leven in dezelfde woonomgeving vertoeven, is integratie van groot belang. Lagere klassen zijn sterk afhan-

kelijk van sociale contacten met de buurt, omdat ze over minder gedragalternatieven beschikken. De buurt ligt in het verlengde van de woning [18]. De sociale hoogbouw wijken zijn een aanfluiting van het natuurlijk fenomeen van de sociale cohesie. De bewoners zijn de objecten van gedwongen segregatie naar woonwijken waar de isolatiecellen de sociale cohesie verscheurd hebben. De meeste bewoners hebben niet vrij gekozen om samen te hokken in de ongezellige buurten.

De tweede generatie hoogbouw bewoners zijn in het aquarium geboren en verloren voor het leven. Actuarial justice dringt nog veel dieper binnen in de leefwereld van de jonge generatie, maar deze groep is bitsiger tegenover de uitsluitingspolitiek dan hun 'voorouders', die nog genoten van de laatste snik van de verzorgingsstaat. Hun ingehouden woede barst bij het minste incident uit in hevige rellen, en dan kan slechts harde repressie de gemoederen even bedaren, niet sussen, want de woede borrelt... Zelfs extreem-rechts moet gaan beseffen dat een multi-culturele, multi-ideële samenleving in een onomkeerbare stroom zit. We spelen met vuur als we nog langer alles zetten op veiligheid, wat een eufemisme is voor racisme, xenofobie, klassenscheiding. Alleen diepgaande hervormingen die de uitsluitingspolitiek een andere koers uitsturen naar een samenleving waar integratie een overbodige term is en gelijke rechten een vanzelfsprekendheid, zijn de eerste stappen op de terugweg naar een sociaal rechtvaardige samenleving.

Angst voor de twijfel

Giddens hecht veel belang aan de vertrouwde buurt als plaats van ontologische veiligheid. Met het begrip "ontologisch" wil hij duiden dat er een realiteit zit achter de geconstrueerde relatie veiligheid-criminaliteit, een realiteit die onmiddellijk in verband staat met de persoonlijke leefwereld en met de plaats van jouw wereld in de samenleving. Ontologische veiligheid kan gedeeltelijk verzekerd worden door routine, de zekerheid te weten wat nu komt en straks volgt [19]. Een gewone dag die beantwoordt aan wat de persoon er min of meer van verwacht, schept

een gevoel dat we kunnen omschrijven als "veiligheid". Het economisch systeem, het sociale en het politieke leven hebben de laatste decennia zulke grote veranderingen ondergaan, dat de zekerheden die de ontologische veiligheid garanderen voortdurend op het spel staan. Het ontologische onveiligheidsgevoel is geen algemeen maatschappelijk fenomeen, het is niet bij iedereen (in dezelfde mate) aanwezig, "omdat je", zo verklaart Koen Raes, "bij de term onveiligheid onmiddellijk relatief moet bijdenken. Deze gevoelens staan niet op zichzelf maar komen aan de oppervlakte door de groeiende bestaansonzekerheid in alle aspecten van het moderne leven" [20]. Arbeiders staan dagelijks op met de twijfel of de poorten van de fabriek nog open zullen staan, of ze straks de belangrijke sociale status van consument nog kunnen waarmaken. Verder is er nog de affectief-emotieve onzekerheid door de erosie van traditionele rolpatronen en verwachtingen in partner- en ouderrelaties. Door de liberalisering van de normen zijn ook de zekerheden in de hiërarchische verhouding tussen partners op de helling komen te staan. De samenleving vertrouwt de vrouw steeds meer taken toe die voorheen tot het terrein van de man behoorden. Toch zit de machtspositie van de man vastgeroest aan de basis, zodat spanningen ontstaan tussen man en vrouw. Ouders moeten machteloos toekijken hoe de opvoeding van hun kinderen overtroffen wordt door de culturele flits!-blitz!-flash!-revolutie. Waar de cohesie tussen familieleden vroeger heel sterk was, zien we nu een verzwakking van de wederzijdse zorg tussen ouders en kinderen.

De kafkaïaanse verbureaucratisering drumt een deel van de samenleving in een hoek, gewoon omdat ze niet begrijpen hoe ze het formulier voor een uitkering moeten invullen, hun belastingbrief verliezen tussen de rommel en zich te laat aanmelden in het administratief gebouw waar ze na een dwaaltocht uiteindelijk terechtkwamen.

Deze voorbeelden van groeiende onzekerheid zijn niet eigen aan de sociale hoogbouw wijken, maar ze zijn er wel in hogere mate aan te treffen dan in andere buurten, omdat de wedloop voor een plaats op de woningmarkt een

ongelijke strijd is. De sociale segregatie krijgt hier zijn volle betekenis, waar de uitsluiting in de kenmerken van de fysieke omgeving beklemtoond wordt. De buurten zijn verloederd omdat de stad beslist minder verf te verspillen aan arme gevels en het huisvuil eerst te laten aangroeien tot "smokey mountains" alvorens een onderhoudsdienst erop af te sturen. De bewoners zuigen hun longen vol gelige gassen van de omliggende verkeerswegen, industriegebieden, luchthavens,... Deze kwalen, die de levenskwaliteit ernstig aantasten, dikken samen met de sociaal-economische evolutie en de sociale segregatie aan tot 'hoogbouwneurose', een ziekte die niet heelt met een dosis antibiotica, maar aan de wortel moet behandeld worden.

Bewoners met stomheid geslagen

Ik wil een voorzichtige poging doen om aan te geven hoe men op homeopathische wijze de sociale hoogbouwwijken terug leefbaar kan maken. Moeten we die grauwe gedrochten met de grond gelijk maken of is er nog leven in de hoogbouwwijken? Bernadette De Wit, bewoonster van Bijlmermeer, biedt ons misschien een antwoord wanneer ze schrijft: "Is Bijlmer een slaapstad? Schijn bedriegt. De Bijlmer herbergt, voor wie de moeite neemt haar te verkennen, een schat aan verborgen leven. De sloop- en spreidingsplannen werken averechts op de ontwikkelingskansen van de wijk. Het is een nodeloze omweg, voortkomend uit onbegrip. Een school voor middelbaar beroepsonderwijs bouwen en etnische ondernemers huisvesten in een omgetoverde parkeergarage zou sneller effect sorteren. Het zou nog minder kosten ook." [21].

Mijn theoretisch onderzoek naar de volkshuisvesting heeft me geleerd dat mensen in het algemeen het liefst in een huis met een tuintje wonen. Wanneer we eens rondkijken aan de rand van grote steden, dan moeten we dit beamen. Van villa tot rijhuis met tuintje voor en achter, we hebben graag wat privacy op een lapje groen. Wat meer is, we voelen ons het best thuis wanneer die vier muren ook ons bezit zijn. Door de bouwwijze of de manier van inrichten geef je een deel van jezelf bloot. Het geeft je een zekere status: aan de woning zie je meteen welk

vlees je in de kuip hebt. Met dit vooroordeel kijken we ook naar de sociale hoogbouwwijken. We linken de bouwstijl onmiddellijk met onderklasse, gepeupel, uitschot. Maar... hebben de bewoners ooit de keuze gehad tussen villa, rijwoning of appartement? Hebben de bewoners ooit de kans gekregen zich een appartement toe te eigenen zodat zij er iets persoonlijks konden van maken? Wie afhankelijk is van de overheid om in de malle molen te blijven meedraaien, verliest zijn recht op inspraak. Je grondrechten zijn gewaarborgd, maar hoe die rechten ingevuld worden daar beslist iemand anders over. De beslissing over het recht op wonen krijgt geen inhoud door het belang van de bewoner centraal te stellen. Wat telt is de economische nutsfunctie: met zo weinig mogelijk middelen zo veel mogelijk mensen onderdak verlenen zonder de kwaliteit in ogenschouw te nemen.

Waarschijnlijk is het onmogelijk iedereen wat ruimte en groen te geven als we nog wat aan natuurbehoud willen doen. Maar dit betekent nog niet dat de natuur uitgebuit moet worden om het klassenonderscheid te benadrukken. Het is de paradox van de moderne consument om een berg bakstenen op te stapelen in een stuk ongerepte natuur en er dan een omheinde tuin aan te leggen ten koste van de lagere klassen, die zo het natuurgenoet worden ontzegd. Ik pleit voor een inperking van de private woningbouw en een investering in stads- en plattelandsrenovatie. Dit zou de verloederding van de stad tegenwerken en het laatste stukje groen kunnen redden.

Iedereen, hoe arm ook, moet keuzes kunnen maken om zijn grondrecht in te vullen. Aan de basis van deze keuze ligt het recht op participatie. Bewonersparticipatie is de voorwaarde om de sociale hoogbouwwijken terug leefbaar te maken en het hele huisvestingsbeleid aan de rechtvaardigheidsnorm te ijken. Als mensen om hun mening wordt gevraagd, dan kunnen ze bijvoorbeeld aan een lage prijs een appartement kopen in een hoogbouwwijk. Dan is de bewoner niet meer onderhevig aan de laksheid van de huisvestingsmaatschappijen, maar kan hij naar eigen maatstaven de woonomgeving onderhouden. Anderen blijven misschien liever in de stad

wonen, maar hebben daartoe niet de financiële mogelijkheden of betalen zich blauw aan onredelijke huurprijzen voor iets wat de naam woning niet meer verdient. Het nieuwe verschijnsel van noodkoop bevestigt dat mensen verlangen naar een eigendom. Bewonersparticipatie mag zich niet beperken tot kleinschalige projecten. Het gaat er niet alleen om dat bewoners een fietsenstalling en een betere isolatie kunnen eisen, het gaat erom dat bewoners inspraak krijgen aan de basis van het huisvestingsbeleid, op het ogenblik dat beslist wordt over een levensbelangrijk concept: wonen.

- [1] Ik gebruik het begrip 'concentratiekamp' hier in de letterlijke zin van het woord zonder te verwijzen naar enige historische escalatie. De Van Dale definieert het begrip als "afgesloten kamp waar aan het gezag onwelgevallige personen in barakken gevangen gehouden worden".
- [2] 'Sachlichkeit' zou in de architectuur voor het eerst gebruikt zijn in een reeks artikelen die Herman Multhesius schreef tussen 1897 en 1903. Het betekende voor hem: een objectieve, functionalistische, eerlijke en nuchtere houding tegenover het object en haar vormgeving met een stapsgewijze hervorming van de industriële maatschappij. Zie: Frampton, K., *Moderne architectuur. Een kritische geschiedenis*. SUN, Nijmegen, 1992, blz. 162.
- [3] Vander Woud, A., *CIAM, Volkshuisvesting Stedebouw*, Delft, University Press, 1983, blz. 121.
- [4] Tony Garnier was een architect, geboren in de arbeiderswijken van Lyon in 1869. Tot aan zijn dood bleef hij het socialisme trouw in zijn ontwerpen. Zijn beroemdste ontwerp is Cité Industrielle, een industriestad voor 35.000 inwoners op de oevers van een rivier in een berglandschap dat in hoge mate overeenstemde met het landschap rondom Lyon. Met zijn stedelijke organisatievorm van gescheiden zones, liep hij voor op de principes die CIAM in 1933 in het Chartre d'Athènes zou vastleggen. Garniers "Cité Industrielle" was vooral een socialistische stad waar de onbebouwde grond openbaar park was, zonder muren of private eigendom, zonder kerken of kazernes, zonder politiebureau of gerechtshof. Garnier heeft een duidelijke invloed gehad op het stedebouwkundige denken van Le Corbusier.
- [5] In 1946 begon Le Corbusier met een constructie van een bouwproject in de voorstad van Marseille, 'Unité d'Habitation de Grandeur Conforme' genoemd. Het grootschalige huisvestingsproject diende om de arbeiders van de scheepswerf uit de verwoeste stadswijk Vieux-Port onderdak te geven. Een voorstad van 1600 inwoners werd ondergebracht in een rechthoekige blok van 140 meter lang en 20 verdiepingen hoog. Het project bevatte niet alleen leefruimte, maar ook winkels en accommodatie voor sport en spel.
- [6] In 1985 verschijnt in Engeland het boek *Utopia on Trial* van Alice Cole-

man. Onder de vorm van een rechtszaak drukt ze haar verontwaardiging uit over de naoorlogse sociale huisvesting. Ze pleit voor het eigendomsrecht op een woning en de terugkeer naar het tuinstadmodel. De 'Coleman Treatment' is een begrip in de heropbouw en reorganisatie van sociale hoogbouw wijken in Groot-Brittannië. Zie: Van Soömeren, P., en De Savorin Lochman, P., *Criminaliteit en gebouwde omgeving*, Den Haag, WODC, 1987, blz. 38-39 en Dickens, P., *Modernity, Alienation and Environment: some aspects of housing tenure, design and social identity*, In: *Social Rented Housing in Europe: Policy, tenure and design*, Danermark, B. en Elander, I. (eds), Delft University Press, Delft, 1994, blz. 124-126.

- [7] In Arizona (VS) had je een groep jongeren uit de begoede middenklasse die met allerlei afval van het kapitalisme hun eigen buurt hadden gebouwd. Dit was niet alleen een protestbeweging tegen het kapitalistisch systeem in het algemeen, maar ook tegen de onbewoonbaarheid van de nieuwbouwwijken opgetrokken voor de lagere klassen. Amsterdam werd plots overrompeld door de komst van de Krakers, de Provo's en de Kabouters. Vooral de Provo's wezen met ludieke acties op de stadsverloederding door het drukke verkeer en de stadsverscheurende nieuwbouw. Gelijkwaardige bewegingen zwermden overal in Europa uit om de tijdbom van het kapitalistisch systeem tegen te houden.
- [8] De hoogbouwwijk Pruitt-Igoe werd gebouwd in 1953 in Saint-Louis (VS). Ze bestond uit 33 identieke torenblokken van elf verdiepingen hoog. Na de bouw van deze wijk werd de ontwerper, Yamashi, als een held geprezen voor zijn revolutionaire, modernistische stijl. Enkele jaren later waren de eerste barsten te zien van het beleid. De wijk ging ten onder aan structurele en technische problemen en stond bekend voor criminaliteit en sociale onrust. In 1972 werd een gedeelte van de wijk met de grond gelijk gemaakt.
- [9] Jacobs, J., *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, New York, 1961, 458 blz.
- [10] Newman, O., *Crime Prevention through Urban Design, Defensible Space*, Macmillan Publishing Press, New York, 1972, 264 blz.
- [11] Harloe, M., *The people's home? Social rented housing in Europe and America*, Blackwell, Oxford, 1995, 257 blz.
- [12] Harloe M., o.c., blz. 168.
- [13] De promotie van het woonbezit was een katholieke gedachte. Ook in België merken we deze beweging na WO II. Op 29 mei 1948 werd onder de katholieke minister De Taeye een wet uitgevaardigd die voorzag in de subsidiëring van iedereen die zelf een woning bouwde of een woning kocht. Het premiestelsel was zo geregeld dat het uiteindelijk alleen ten goede kwam aan de hogere sociale klassen. Zie: Bisschop, M., Deseyn, G. en Desmedt, J., *Ruimtelijke Planning*, Brugge, Die Keure, 1982, blz. 15-17.
- [14] Deze term verwijst naar het boek van Ray Jeffery dat bijna tegelijkertijd met dat van Oscar Newman op de markt verscheen. Jeffery was nuchterder dan Newman. "Nothing works", stelde hij, daarom is pre-

ventie nog het enige middel om criminaliteit te bestrijden. Hij stelde het gedrag van mensen als uitgangspunt om een preventieprogramma op te zetten. Defensible Space was slechts een deel van een veelarmig preventieproject. CPTED zou in de jaren tachtig een belangrijke rol spelen in de preventieprogramma's van vooral Nederland en Engeland. Zie: Jeffery, R., *Crime Prevention through Environmental Design*, Sage Publications, Londen, 1977, blz. 9-10 en Van Soomeren P., o.c., blz. 38-39.

- [15] Feeley en Simon hebben voor het eerst een volledig beeld geschetst van de maalstroom waar het strafrechtelijk beleid en uiteindelijk het ganse samenlevingsmodel in terechtgekomen zijn. Actuarial justice is de steunbeer voor de New Penology. Het staat voor risicojustitie of de isolatie van potentieel gevaarlijke groepen in de samenleving. De stigmatisering van groepen als sociaal gevaarlijk gebeurt op basis van de economische waarde die ze invullen in het productie- en consumptiekapitalisme. Eens het etiket opgekleefd is, treedt er een uitsluitingsmechanisme in werking waan enkel controle op de veiligheid van de niet-geëtiketteerde omgeving belangrijk is. Door de uiterlijke vervaging van klassenstructuren is de woning een belangrijk classificatiemiddel geworden om risicogroepen van de andere te kunnen scheiden. Woon-type, woonomgeving en je rechtspositie vertellen meer over de sociale positie die je inneemt en bepalen het beleid dat in je woonbuurt wordt gevoerd. Zie: Feeley, M. en Simon, J., The new Penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implication, *Criminology*,

1992, 4, blz. 449-474 en Van Swaaningen, R., Justitie als verzekeringsmaatschappij: actuarial justice in Nederland, *Justitiële Verkenningen*, 1996, 5, blz. 80-97.

- [16] Davis beschrijft in het artikel *Fortress LA* hoe een stad door architecturale en stedenbouwkundige knepen tot een versterkte burcht kan worden omgetoverd waar een "natuurlijke" selectie gebeurt tussen klant en indringer. De administratieve wijk rond het centraal station in Brussel is een voorbeeld van hoe een buitenstaander onmiddellijk kan worden gedetecteerd tussen de formele lineaire bouwstijl. Zie: Davis, M., *Fortress L.A.* In: Davis, M.(ed), *City of Quartz. Excavating the future in Los Angeles*, Londen, Verso, 1990, blz. 221-265.
- [17] Oberti, M., La relégation urbaine, regards européens, In: Paugam, S., *L'exclusion. L'état des savoirs*, Edition de la Découverte, Parijs, 1996, blz. 237.
- [18] De Decker, P., Residentiële segregatie in een stedelijk milieu, In: *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 1982, 3, blz. 263-279.
- [19] Giddens, A., *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the late modern age*, Polity Press, Cambridge, 1991, blz. 42-47.
- [20] Raes, K., Onveiligheid in een normloze wereld. Bedenkingen bij de Nederlandse Integrale Veiligheidsrapportage, In: *Samenleving en politiek*, 1994, blz. 23-24.
- [21] De Wit, B., Bijlmer, In: *Stad noch Land*, Mak G., Barnard B., e.a., Amsterdam, Atlas, 1992, blz. 152-153.